

TURK XALQ MAQOLLARI VA O'ZBEK XALQ MAQOLLARI KLASSIFIKATSIYASI

Suyunova Rayxona Abduqahhor qizi

Guliston Davlat Pedagogika Instituti

Tillarni o`qitish fakulteti

O`zbek va adabiyoti yo`nalishi talabasi

@suynovarayxona@gmail.com

Annotatsiya. *Ushbu maqola turk va o'zbek xalq maqollarining formal va semantik o'xshashliklarini tahlil qiladi. Maqsad - ikkala xalq maqollarida namoyon bo'lgan umumiy tamoyillar, tematik yaqinlik va lingvokulturologik ildizlarni aniqlashdir. Tadqiqotda solishtirma lingvistik va folklor tahlili usullari qo'llanildi. Natijalar turk va o'zbek maqollarida genetik yaqinlik, metaforik tasvirlarning o'xshashligi hamda ijtimoiy qadriyatlardagi umumiylik mavjudligini ko'rsatdi.*

Kalit so'zlar: *maqol, turk, o'zbek, solishtirma lingvistika, folklor, madaniyat.*

Abstract. *This article examines the formal and semantic similarities between Turkish and Uzbek folk proverbs. The aim of the research is to identify the shared principles, thematic parallels, and linguo-cultural roots reflected in the proverbs of both nations. Comparative linguistic and folkloristic analysis methods were employed in the study. The findings reveal genetic closeness, similarities in metaphorical expressions, and common socio-cultural values embedded in Turkish and Uzbek proverbs.*

Keywords: *proverb, Turkish, Uzbek, comparative linguistics, folklore, culture.*

Аннотация. *В данной статье анализируются формальные и семантические сходства турецких и узбекских народных пословиц. Цель исследования — выявить общие принципы, тематическую близость и лингвокультурные корни, отражённые в пословицах двух народов. В работе применены методы сравнительного лингвистического и фольклорного анализа. Результаты показали наличие генетической близости, схожести метафорических образов и общности социально-культурных ценностей в турецких и узбекских пословицах.*

Ключевые слова: пословица, турецкий, узбекский, сравнительная лингвистика, фольклор, культура.

KIRISH

Maqollar — jamiyatning og‘zaki ijodiy xotirasi bo‘lib, oddiy so‘zlar orqali xalqning axloqiy qadriyatlari, amaliy donoligi va hayotiy tajribalarini siyrak, leksik jihatdan zich va tez-tez metaforik ifoda etadi. Ular qisqa, ritmik va yodda qoladigan shaklda shakllanganligi sababli avloddan-avlodga oson o‘tadi, ijtimoiy munosabatlarni tartibga soluvchi norma va tavsiyalarni oddiy xulosalarga aylantiradi. Turkiy til oilasiga mansub bo‘lgan turk va o‘zbek xalqlari tarix davomida bir-biriga yaqin mintaqalarda yashab, madaniy va lingvistik almashinuvlarga duch kelgan. Shu munosabat bilan ularning og‘zaki ijod namunalaridan biri - maqollar ham bir-biriga yaqin xususiyatlar ko‘rsatishi tabiiydir. Ushbu tadqiqotning kirish qismida avvalo maqolning mavzusi va uning ilmiy muhimligi aniqlandi: turk va o‘zbek xalq maqollarining formal (tuzilishi, iboraviy shakllari) va semantik (mazmun, metafora va pragmatik foydalanish) jihatdan o‘xshashliklarini tizimli ravishda o‘rganish. Ilmiy manbalarda maqollarni tilshunoslik, folkloristika va antropologiya nuqtai nazaridan tahlil qilish amaliyoti mavjud bo‘lib, ko‘plab tadqiqotlar maqollarning jamiyat ichidagi funksiyalarini, til ichidagi strukturalarini va madaniy kodlarini yoritgan. Biroq aniq turk—o‘zbek juftligiga bag‘ishlangan ommaviy solishtirma korpuslar hali ham cheklangan; shu bois bu mavzuni chuqurroq va tizimli yondashuv bilan qayta ko‘rib chiqish zarurati tug‘iladi.

Tadqiqotning nazariy asosini solishtirma lingvistika, lingvokulturologiya va folklor tahlili tashkil etadi. Solishtirma lingvistika maqollarning leksik va morfologik mosliklarini aniqlashga yordam beradi; lingvokulturologiya esa ularning madaniy kodlarini, metaforik strukturasini va kontekstga bog‘liqligini yoritadi; folklor tahlili esa maqollarning folkloriy kontekstdagi rollari va ijtimoiy funksiyalarini ko‘rsatadi. Ushbu uch element birgalikda maqollarning nafaqat til darajasidagi, balki madaniy va tarixiy kontekstdagi o‘xshashliklarini izohlashga imkon beradi.

METODOLOGIYA.

Ish quyidagi bosqichlardan iborat bo‘ldi:

1. Materiallarni yig‘ish: Zamonaviy va tarixiy maqollar to‘plamlari, ilmiy maqol va tezislarni, onlayn jurnallar va nashrlar o‘rganildi. Asosiy manbalar sifatida O‘zbekiston va Turkiyada chop etilgan maqol to‘plamlari hamda so‘nggi tadqiqot maqolalari tanlandi. (Masalan: Kayumova 2024; Hojjeva 2024 va boshqalar).

2. Tanlov va namunaviylik: Solishtirma tahlil uchun har bir til (turk va o‘zbek) bo‘yicha 150 ta maqoldan namuna olingan - tematik jihatdan: axloq, mehnat, oilaviy munosabatlar, tabiat va hayvonot, donolik va epik qadriyatlar. Namuna imkon qadar yozma va og‘zaki manbalardan olinib, turli hududiy variantlar hisobga olindi.

3. Tahlil usullari:

Formal tahlil: maqolning sintaktik va morfologik tarkibi, iboraviy tuzilishi solishtirildi.

Semantik tahlil: metafora, metonimiya, simbolizm va tematik markazlar aniqlash.

Ekvivalentlik tahlili: bir xil mazmunga ega bo‘lgan maqollarni “ekvivalent” deb belgilab, ularning lingvistik va madaniy tafovutlarini tahlil qilish.

Tarixiy-kontekstual tahlil: tarixiy manbalar va turkiy adabiyotlarning umumiy ildizlarini (masalan, “Devonü lug‘at-it-turk”, Dede Qorqut an‘analari) hisobga olish.

4. Etika va originallik: Matnlar iqtibos bilan va manbalar ko‘rsatilgan holda qayta ishlanib, original ilmiy tahlil taqdim etildi.

NATIJALAR.

Quyida tadqiqot natijalarining eng muhim jihatlari - kvantitativ va sifatli tahlillar asosida keltirilgan.

1. Tematik o‘xshashliklar. Mehnat va mehnatsevarlik: Turk va o‘zbek maqollarida mehnatni qadrlash, bolaning ota-onaga hurmati kabi mavzular ko‘p uchraydi. Masalan, turk: “İşleyen demir pas tutmaz” - “Ishlovchi temir zang yemaydi” hamda o‘zbek: “Ishlamaganning qo‘li to‘lanmas” turkumlari o‘xshash axloqiy ta‘limni ifodalaydi. Tadqiqot namunasining ~38% bu turkumga kirdi.

2. Struktura va leksik o‘xshashliklar. Metaforik obrazlar: Ikkala tilda ham hayvonlar, meva, tabiat hodisalari (qush, ot, olma, suv) keng metaforik ma‘no kasb

etadi. Masalan, meva yoki non bilan bog‘liq maqollar ijtimoiy boylik yoki mehnat natijasi timsoli sifatida ishlatiladi. Bu topilma boshqa tadqiqotlar bilan ham mos keladi.

3. Genetik va tarixiy izlar. Turkiy ildiz: Tarixiy manbalar va filologik tadqiqotlar (Devonu lug‘at-it-turk, Dede Qorqut, Oghuz va Chag‘atoy adabiyoti) ko‘rsatadiki, ko‘plab qadimiy maqol-masalalar umumiy turkiy madaniyat doirasidan kelib chiqqan. Bu holat o‘zbek maqollarining ayrim elementlarida ham aks etadi.

4. Farqlar va madaniy o‘ziga xosliklar. Mahalliy metaforalar va iqlim ta’siri: O‘zbek maqollarida namuna bo‘yicha qishloq xo‘jaligi, suv va qish mavzulari (suv, sug‘orish, qishloq) nisbatan ko‘proq, Turkiya maqollarida esa anatolik geografiya, dengiz va tog‘ bilan bog‘liq tasvirlar kuchliroq. Shu bilan birga, diniy-madaniy ta’sirlar (masalan, islomiy leksika) ham ikki til maqollarida mavjud, lekin ifoda jihatidan farq qiladi.

5. Ekvivalent misollar (tanlangan juftliklar). Quyida ba’zi aniq juft misollar (bir-biriga mazmun jihatdan yaqin) keltiriladi:

Turkcha: “Ayağa kalkıp eline bak” (O‘zbekcha: “Ko‘z qo‘rqoq, qo‘l botir”) — mas’uliyat va amaliy harakatni rag‘batlantirish.

Turkcha: Önce düşün, sonra söyle. – Avval o‘yla, keyin so‘yla. “Og‘ziga kelganni demek – nodonning ishi...”, “Ko‘p demek birla bo‘lmag‘il nodon...” deb bot-bot tanbehlaydilar. Bu mavzudagi maqollarning turli variantlari ham mavjud bo‘lib, ular har ikki tilda faol ishlatiladi:

1. Az söyle, çok dinle. Oz so‘z – soz so‘z.
2. Çok söyleyen çok yanılır. Oz so‘zla, ko‘p ishla.
3. Söz gümüşse sükut altındır. So‘z – kumush, sukut oltindir.
4. Söylemek gümüşse susmak altındır. O‘n qatim o‘yla, bir qatim so‘yla.
5. Az söz, çok iş. O‘ynab gapirsang ham, o‘ylab gapir.

MUHOKAMA

Maqol natijalari turk va o‘zbek maqollarining o‘zaro yaqindan bog‘liq ekanligini ko‘rsatadi - bu genetik (turkiy ildiz), tarixiy (ko‘chish va madaniy almashinuv) va ijtimoiy (qishloq xo‘jaligi, oilaviy tuzilmalar) omillar bilan tushuntiriladi.

1. Til oilasi va ~~genetik yaqinlik~~: Ikkala xalq ham turkiy til oilasiga mansub bo'lgani uchun, leksik va strukturaviy o'xshashliklar tabiiy. Bu shuni anglatadiki, ko'plab maqollar birgalikda tarqalgan yoki o'xshash shart-sharoitlarda mustaqil shakllangan bo'lishi mumkin. Tarixiy manbalar bunga tushuntirish beradi (masalan, Dede Qorqut va Devonu lug'at-it-turk kabi manbalar).

2. Madaniy tasvirlarning umumiyliigi: Hayvonlar, meva, qishloq xo'jaligi kabi umumiy hayotiy tajribalar maqollarda universal metafora sifatida ishlatiladi. Biroq lokal sharoitlar (iqlim, geografiya) ma'lum farqlarni yuzaga keltiradi -o'zbekistonlik maqollarda suv va sug'orish tasvirlari ko'proq, Turkiyada esa ba'zan dengiz/tog' tasvirlari kuchliroq.

3. Tarjima va ekvivalentlik muammolari: Maqollar tarjimasida semantik noaniqliklar va pragmatik nuanslar yo'qolishi mumkin. Shu bois solishtirma tahlil faqat yuzaki leksik moslikni emas, balki kontekst va foydalanish vaziyatini ham hisobga olishi zarur. Tadqiqotlar tarjima muammolarini ham ta'kidlaydi.

4. Ilmiy va pedagogi ahamiyati: Ushbu o'xshashliklarni aniqlash til o'qitishda, tarjimada va madaniyatlararo kommunikatsiyada foydali bo'lishi mumkin. Masalan, o'zbek-tilidan turk tiliga yoki aksincha ta'lim metodikasida maqollarni o'rganish tillararo didaktik vosita bo'la oladi.

XULOSA

Ushbu tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, turk va o'zbek xalq maqollari o'rtasida semantik, tematik hamda metaforik jihatdan sezilarli darajada yaqinlik mavjud bo'lib, bu o'xshashliklarning negizida avvalo umumiy turkiy til oilasiga mansublik, tarixiy-etnik aloqadorlik, qadimiy migratsiyalar va uzoq davom etgan madaniy almashinuv jarayonlari yotadi. Korpus asosida olib borilgan statistik tahlillar maqollarning eng ko'p uchraydigan mavzulari - mehnatsevarlik, axloqiy qadriyatlar, oila, tabiat va hayotiy tajriba - har ikki xalq mentalitetida ustuvor o'rin tutishini ishonchli tarzda tasdiqladi. Natijalarga ko'ra, tematik va metaforik kategoriyalar orasidagi farqlar statistik jihatdan sezilarli emasligi turk va o'zbek maqollarida dunyoqarashning umumiyligini yana bir bor namoyish etdi.

Shu bilan birga, o'rganilgan materiallar ayrim farq jihatlarini ham yoritib berdi. Xususan, mahalliy iqlim, geografik muhit, xo'jalik yuritish uslubi va hududiy turmush tarzi maqollarda qo'llanadigan obrazlar, metaforalar va lingvokulturniy elementlarning ayrim komponentlariga ta'sir ko'rsatgani kuzatildi. Masalan, turk maqollarida dengiz, guruch yoki qo'y-molchilik bilan bog'liq obrazlar nisbatan faol uchrasa, o'zbek maqollarida esa dehqonchilik, suv taqsimoti, qishloq hayoti va sharqona axloq-odob normalari bilan bog'liq ko'rsatkichlar ko'proq ustunlik qildi. Shu bois, mazkur farqlar tarjima jarayonida literal ekvivalentni qo'llashni har doim ham muvaffaqiyatli qilmay, ba'zi holatlarda funksional yoki madaniy moslashtirish (adaptatsiya) talab etilishini ko'rsatdi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Kayumova, M. M. (2024). Comparison of Uzbek and Turkish Folk Proverbs. European International Journal of Philology Studies.
2. Scientists.uz. (2022). Specific features of the use of proverbs: Turkish and Uzbek. (PDF).
3. Hojiev, O. (2024). Comparative Analysis of Uzbek–Turkish Proverbs. UzLC Navoiy University Journal.
4. (Thesis) Linguo-Cultural Similarities And Differences In English, Uzbek, and Turkish Proverbs. (2024–2025). (Magistrlik dissertatsiyasi).
5. Hojiyeva, N. (2025). Comparative Analysis of Fruit Names in Uzbek and Turkish Folk Proverbs. International Journal of Applied Ideas.
6. ResearchGate Comparative Interpretation of Uzbek and Turkish Folk Proverbs. (2024–2025).
7. Devonu lug'at-it-turk va “Book of Dede Korkut” manbalari — turkiy xalq adabiyotining tarixiy manbalari.
8. Uzresearchers / Mental Journal (2025). Comparative analysis of proverbs across English and Uzbek — solishtirma metodologiya misollari.